

Brottsbalken

Av rättschefen HOLGER ROMANDER

Som redan tidigare nämnts i denna tidskrift har den av 1962 års riksdag antagna brottsbalken trätt i kraft den 1 januari 1965. Den har därvid ersatt 1864 års strafflag, som då varit i kraft i jämnt 100 år, och åtskilliga lagar som anknutit till strafflagen.

Förberedelsearbetet för den genomgripande lagreformen pågick under mer än 50 år. Till en början låg utredningsarbetet i händerna på professor Johan Thyrén och tanken var redan då att få till stånd en helt ny strafflag. Man fann dock så småningom, att denna tanke inte kunde realiseras i ett sammanhang, och inriktade sig därför i stället på att genomföra arbetet i etapper. Från slutet av 1930-talet omhänderhades lagstiftningsarbetet av två kommitteer, straffrättskommittén under ledning av riksmarskalken Birger Ekeberg och strafflagberedningen med hovrättspresidenten Karl Schlyter som ordförande.

Straffrättskommittén hade till uppgift att föreslå en reformering av strafflagens bestämmelser om de särskilda brotten och att överse därmed sammanhängande allmänstraffrättsliga bestämmelser. På grundval av kommitténs arbete har tidigare genomförts vissa partiella reformer, främst 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrott och 1948 års lagstiftning om brott mot staten och allmänheten. Kommittén avslutade sitt arbete med ett år 1953 framlagt betänkande med förslag till brottsbalk (SOU 1953: 14).

Strafflagberedningens uppdrag var att företa en allmän översyn av det straffrättsliga påföljdssystemet och en kodifiering av de till detta system hörande lagbestämmelserna. Även beredningens arbete var till en början inriktat på partiella reformer. På grundval av förslag som beredningen framlagt har under årens lopp en rad sådana reformer genomförts. Att märka är i främsta rummet 1945 års reformer i fråga om verkställigheten av frihetsstraff och strafflagens tillräknelighetsbestämmelser. I nära anslutning till straffrättskommitténs slutbetänkande framlade beredningen år 1953 ett betänkande med förslag bl. a. om sammanslagning av fängelse och straffarbete till ett enhetligt frihetsstraff, benämnt fängelse (SOU 1953: 17). I december 1956 avgav beredningen sitt slutbetänkande med förslag till skyddslag (SOU 1956: 55). Förslaget, som innebar en genomgripande reformering av påföljdssystemet främst beträffande kriminalvård i frihet och åtgärder mot ungdoms- och abnormbrottslighet, har i denna tidskrift ingående behandlats av professor Knud Waaben (NTfK 1957 s. 153 f.).

Det samlade resultatet av de gångna årens reformarbete föreligger nu i ett enhetligt lagverk. I enlighet med svensk lagstiftningstradition har de straffrättsliga bestämmelserna samlats i en balk, vilken infogats i det system som uppdragits i 1734 års lag. Brottsbalken har därvid fått den plats som på sin tid intogs av missgärnings- och straffbalkarna före tillkomsten av 1864 års strafflag.

De partiella reformer som genomfördes under förberedelsearbetet för brottsbalken återspeglas i denna. Delvis innebär därför brottsbalken i huvudsak en kodifiering av förut gällande rättsregler. När det gäller bestämmelserna om de särskilda brotten, är det väsentligen endast brotten mot person som nu framträder i ett nytt, helt reviderat skick. I fråga om påföljdssystemet har förändringar skett inom vidsträcktare områden. Den översiktliga presentation av brottsbalken som lämnas i det följande kommer också att övervägande behandla brottspåföljerna. Någon fullständig beskrivning av påföljdssystemet kommer dock inte att ges. Syftet med denna artikel är närmast att tjäna till ledning för den som önskar orientera sig i den nya lagen.

Brottsbalken består av tre huvudavdelningar, av vilka den första upptar vissa allmänna bestämmelser, den andra handlar om brotten och den tredje om påföljderna. Dispositionen avviker alltså något från vad som är vanligt i främmande strafflagar. Tanken har varit att bestämmelserna om brotten har det största omedelbara intresset för de enskilda människorna och därför bort skjutas mera i förgrunden än tidigare.

Första avdelningen omfattar endast två kapitel. 1 kap., som har rubriken *Om brott och brottspåföljder*, inleds med ett stadgande, som definierar begreppet brott. Stadgandet kan inte sägas lagfästa den i svensk rätt hävdvunna grundsatsen, att en gärning inte får betraktas som brott utan klar täckning av stadgande i lag eller annan författning (*nullum crimen sine lege*). Denna grundsats kommer i stället till uttryck i promulgationslagen. Däremot upptas i brottsbalkens 1 kap. en regel, som anger en annan grundläggande brottsförutsättning, nämligen att gärningen skall ha utförts med uppsåt (*dolus*) eller, i vissa fall, av oaktsamhet (*culpa*). I anslutning härtill har införts en bestämmelse om hur en gärning begången under inflytande av rus skall bedömas. Här efter följer en bestämning av begreppet brottspåföljd. I överensstämmelse med strafflagberedningens förslag innebär brottsbalken i detta avseende den betydelsefulla nyheten, att de olika brottspåföljderna framstår som i princip likställda, så att inte vissa påföljder anses ha företräde framför andra. Däremot har strafflagberedningens förslag att slopa straffbegreppet inte genomförts. Praktiska skäl har nämligen ansetts motivera att begreppet straff bibehålls som benämning på de påföljder — böter, fängelse, suspension, avsättning och disciplinstraff —

som kan bestämmas till visst mått och därför anges i bestämmelserna om de särskilda brotten. Övriga påföljder är villkorlig dom, skyddstillsyn, ungdomsfängelse, internering och överlämnande till särskild vård. Till sina huvuddrag överensstämmer påföljdssystemet med det som upptagits i förslaget till skyddslag. Att beteckningarna skyddsfostran och skyddsinternering inte kommit till användning innebär endast en terminologisk avvikelse från strafflagberedningens förslag och saknar reell betydelse.

I 1 kap. upptas vidare ett antal stadganden med generella och grundläggande regler om bestämmandet av påföljd för brott. Dessa bestämmelser bygger på uppfattningen att de kriminalpolitiska åtgärderna har till ändamål att skydda samhället och dess medlemmar mot brottslighet genom att förebygga brott. Det är följaktligen inte fråga om någon principiellt ny grundsyn i fråga om samhällets kriminalpolitik. Påföljdssystemet har i brottsbalken visserligen utformats med tanke på att i större utsträckning än tidigare tillgodose individuella vårdbehov. Den vedertagna principen att varje brott — med få undantag — skall följas av en påföljd har emellertid inte rubbats. Även om de individualpreventiva synpunkterna tillmäts ökad betydelse, beaktas alltså även påföljdernas allmänpreventiva verkningar. Här föreligger en markant skillnad mellan skyddslagsförslaget och brottsbalken. I denna framhävs på flera ställen de allmänpreventiva synpunkterna starkare än som skett i nämnda förslag. De nu berörda grundsatserna har kommit till uttryck i ett stadgande i 1 kap., som säger att domstolen vid valet av påföljd skall med iakttagande av vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydning fästa särskilt avseende vid vad som finnes ägnat att främja den dömdes anpassning i samhället.

Brottspåföljderna är inte de enda reaktionsformerna som förekommer. Andra reaktionsformer är dels konfiskation, förvisning och andra särskilda rättsverkningar, dels skyldighet att betala skadestånd. Konfiskationsreglerna har överflyttats till brottsbalken från strafflagen utan ändring i sak. Vad angår skadeståndet har lagstiftaren eftersträvat att mera än tidigare utnyttja det pedagogiska värdet av att gärningsmannen får efter måttet av sin förmåga gottgöra den skada han vållat. Samtidigt har man velat förbättra målsägandens möjlighet att få ersättning för skadan.

I första avdelningen ingår även 2 kap. med rubriken *Om tillämpligheten av svensk lag*. Kapitlet innehåller alltså bestämmelser om svensk jurisdiktionsrätt i straffrättsligt avseende. Några principiella nyheter har inte genomförts men den svenska lagens användningsområde har i skilda hänseenden utvidgats. Sålunda har bl. a. den s.k. nationalitetsprincipen ersatts med en mera vidsträckt personalitetsprincip. Såvitt angår utomlands begångna

brott likställer brottsbalken med svensk medborgare den som vid brottets förövande hade hemvist i Sverige, den som efter brottet tagit hemvist i Sverige eller förvärvat svenskt medborgarskap samt medborgare i övriga nordiska länder, om de finns i Sverige. Utvidgningen av jurisdiktionsrätten är ett led i det pågående samarbetet inom Norden för att möjliggöra verkställighet av ådömda straff m. m. i annat land än domslandet samt för att öka möjligheterna till ömsesidig rättshjälp i andra hänseenden inom straffrättens och straffprocessens områden. I fråga om utomlands begångna brott uppställs i regel inte något krav på dubbel straffbarhet. Emellertid förutsätts i allmänhet för åtal att förordnande därom meddelats av Kungl. Maj:t eller, i vissa fall, riksåklagaren. Vid denna åtalsprövning, som är av diskretionär natur, kan bl. a. beaktas huruvida gärningen varit straffbar också enligt lagen på gärningsorten.

Frågan om strafflags tillämplighet i tiden regleras inte i brottsbalken. Bestämmelser härom har i stället upptagits i promulgationslagen (se NTfK 1964 s. 262).

I andra huvudavdelningen ingår 3—22 kap., vilka upptar bestämmelser om de särskilda brotten, samt 23 och 24 kap., innehållande de till dessa bestämmelser nära anslutande reglerna om försök m. m. och om gärningar som begås i nödvärn eller annan nöd. I 3—7 kap. behandlas de brott som riktar sig mot person, i 8—12 kap. förmögenhetsbrotten, i 13—15 kap. de brott som anses riktade mot allmänheten samt i 16—22 kap. brotten mot staten, däri inbegripna ämbets- och krigsbrotten.

När det gällt att bestämma vilka handlingstyper som skall anses som brottsliga, har riktpunkten varit att i görligaste mån tillgodose samhällets krav på skydd för skilda allmänna och enskilda intressen utan att medborgarnas handlingsfrihet inskränks mer än som är oundgängligen nödvändigt. Som en viktig synpunkt har härvid beaktats, att inte alla skyddsvärda intressen kräver kriminalisering. Erforderligt skydd kan ofta beredas på annat sätt, t. ex. genom skadeståndsskyldighet utan förening med brottsansvar, genom kontrollåtgärder av skilda slag och genom upplysning.

I enlighet med den lagstiftningsteknik som numera allmänt brukas har brottsbeskrivningarna i brottsbalken getts en mera generell avfattning än den kasuistiska skrivning som var bruklig i äldre tider. Samtidigt har stor möda lagts ned på att utforma brottsbeskrivningarna på ett i möjligaste mån klart och otveydigt sätt.

För att undvika alltför vida strafflatituder har — liksom i förut gällande lag — beträffande åtskilliga brottstyper genomförts en gradindelning av brotten efter brottsfallets svårhet. Graderingen skall härvid ske med hänsyn till omständigheter vid

brottet, varemot omständigheter som rör brottslingens person får beaktas vid bestämmande av påföljden.

Vid de strafflagsreformer som genomförts i Sverige under senare år har i allt större utsträckning i själva lagtexten införts särskilda benämningar på de olika brottstyperna. Detta system har ytterligare utbyggts i brottsbalken. I denna upptas sålunda kursiverade brottsnamn för det stora flertalet brott.

Enligt svensk rätt hör alla brott under allmänt åtal, som inte är uttryckligen undantagna. Undantagen avser i huvudsak brott, där åtalsrätten har tillagts målsägande. I fråga om brotten under allmänt åtal gäller sedan gammalt i Sverige s.k. absolut åtalsplikt för allmän åklagare. Den absoluta åtalsplikten gäller dock inte utan inskränkningar.

De i brottsbalken upptagna brotten ligger i regel under allmänt åtal. Ärekränkingsbrotten har i princip konstruerats som målsägandebrott, hemfridsbrotten, våldtäktsbrotten och de lindrigare formerna av misshandelsbrott, när gärningen inte har förövats på allmän plats, som angivelsebrott. Även vid vissa andra brott förutsätts i allmänhet för allmänt åtal, att angivelse sker av målsäganden. Det har dock i regel inte överlåtit å målsäganden att helt disponera över frågan huruvida åtal skall väckas. Med endast få undantag har nämligen vid nu ifrågavarande brottstyper inrymmts befogenhet för åklagaren att, om målsäganden inte tar initiativ till brottets beivrande, väcka åtal om så finnes påkallat ur allmän synpunkt. Åklagaren har alltså på detta sätt tillagts en subsidiär åtalsrätt. Liksom i strafflagen har i brottsbalken upptagits föreskrift om särskild åtalsprövning vid vissa brott. Sådan åtalsprövning har dock i brottsbalken begränsats till fall, där skälen att inskränka allmän åklagares rätt och skyldighet att anställa åtal hänför sig till visst eller vissa brott och äger samband med brottstypen som sådan.

Som redan nämnts är det endast brotten mot person som nu framträder i ett helt reviderat skick. I detta sammanhang finns det inte anledning att beröra mer än några av de viktigaste nyheterna.

Brottskatalogen inleds med *brotten mot liv och hälsa* (3 kap.). Bestämmelserna på detta område innebär en högst avsevärd och väl motiverad förenkling av strafflagens komplicerade och föråldrade regler. Brottsbalken skiljer inte som strafflagen mellan brottstyperna mord och dråp efter om gärningen skett med berätt mod eller av hastigt mod. Gränsen dras i stället med hänsyn till hur grovt brottet framstår med beaktande av samtliga föreliggande omständigheter. Härvid betecknas normalfallet som mord, medan dråp föreligger om gärningen med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller eljest är att anse som mindre grov. En fråga av särskild betydelse för misshandelsbrotten gäller de s.k. objektiva överskotten. Brottsbalken innebär

i denna del att ouppsåtliga verkningar genomgående fränkänns betydelse när det gäller uppsåtliga brott. Det må härvid erinras om att s.k. eventuellt uppsåt i regel räcker för att kravet på uppsåt skall vara uppfyllt.

Även det kapitel (4 kap.) som behandlar *brott mot frihet och frid* innebär en modernisering av förut gällande rätt. Särskild uppmärksamhet har ägnats frågan om skydd för personer som blir utsatta för hot om grova brott. Straff för olaga hot kan följa så snart hotet skett på sådant sätt att det är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för att hotet skall förverkligas. Brottet har lagts under allmänt åtal.

I fråga om *ärekränkning* (5 kap.) skiljes mellan två brottstyper: förtal och förolämpning. Utmärkande för sistnämnda brottstyp är att det kränkande uttalandet riktar sig till den berörda personen själv. Förtal består däremot i att om någon lämna uppgifter — sanna eller osanna — som är ägnade att utsätta denne för andras missaktning. Ansvar för förtal skall dock inte ådömas om gärningsmannen var skyldig att uttala sig eller det eljest med hänsyn till omständigheterna var försvarligt att lämna uppgift i saken och han visar att uppgiften var sann eller att han hade skäligen grund för den. Här medges sålunda numera att föra sanningsbevisning. En annan nyhet är ett stadgande om förtal av avliden.

Sedlighetsbrotten behandlas i 6 kap. Även i fråga om dessa brott innebär brottsbalken flera nyheter av principiell natur. Ifrågavarande brott behandlas i brottsbalken genomgående som övergrepp av en person mot annan person. En viss utvidgning av det kriminaliserade området har skett i syfte att skydda yngre åldersklasser från att dras in i prostitution.

Det sista kapitlet (7 kap.) av dem som behandlar brotten mot person har rubriken *Om brott mot familj* och innehåller bestämmelser om tvegifte, olaga giftermål, förvanskande av familjeställning och egenmäktighet med barn.

Av de relativt få sakliga nyheterna i övriga delar av brottskatalogen skall här endast en något beröras. Med anledning av de senaste årens erfarenheter av biltillgreppen har i kapitlet om tillgreppsbrott (8 kap.) införts en ny brottstyp med beteckningen *tillgrepp av fortskaffningsmedel*. Brottet består i att olovligen ta ock bruka motorfordon eller annat motordrivet fortskaffningsmedel, som tillhör annan. Det är subsidiärt i förhållande till stöld och rån. Sannolikt kommer det nya stadgandet att få stor praktisk betydelse, eftersom biltillgreppen ofta utmärks av att gärningsmannen saknat tillägnelseuppsåt. Straffet är i normalfallen fängelse i högst två år, dvs. detsamma som för stöld.

Tredje avdelningen i brottsbalken har rubriken *Om påföljderna*. Avdelningen har disponerats i nära överensstämmelse med den av strafflagberedningen föreslagna skyddslagen. Liksom i

denna behandlas i de två första kapitlen (25 och 26 kap.) av denna huvudavdelning böter och fängelse och i de närmast följande fem kapitlen övriga allmänna påföljder, nämligen villkorlig dom, skyddstillsyn, ungdomsfängelse, internering och överlämnande till särskild vård. Därefter följer i 32 kap. bestämmelser om de särskilda påföljderna för ämbetsmän och krigsmän. Efter kapitlet om de olika allmänna och särskilda påföljderna behandlas i de närmast följande kapitlen (33—36 kap.) frågor om nedsättning och utslutning av påföljd, om sammanträffande av brott och förändring av påföljd, om bortfallande av påföljd samt om förverkande av egendom och om annan särskild rättsverkan av brott. I de två avslutande kapitlen (37 och 38 kap.) meddelas bestämmelser om nämnderna — dvs. de tre centrala kriminalvårds-, ungdomsfängelse- och interneringsnämnderna samt de lokala övervakningsnämnderna — och rättegångsbestämmelser.

Ett framträdande drag i brottsbalken är att domstolarna lämnas stort utrymme vid valet av påföljd. Detta är en följd redan av att registret av påföljder har vidgats — att fängelse och straffarbete har sammanslagits till en påföljd samt förvaring och internering till en påföljd innebär i praktiken inte någon egentlig begränsning — och att större möjligheter har införts att kombinera olika påföljder med varandra. Men härtill kommer att man såvitt möjligt har undvikit att binda domstolarnas tillämpning av de skilda påföljderna genom formella regler. I detta avseende går brottsbalken dock inte lika långt som förslaget till skyddslag.

Beträffande flera påföljder tillkommer det verkställighetsorganen att inom vissa gränser besluta om brottsreaktionens närmare utformning. Strafflagberedningens förslag har dock inte heller i denna del följts helt. Domstolen har t. ex. fått behålla möjligheten att i dom till skyddstillsyn förordna övervakare och meddela särskilda föreskrifter.

Som inledningsvis antytts har under förarbetena till brottsbalken särskild uppmärksamhet ägnats åt behandlingen av två kategorier lagöverträdare, nämligen de unga och de psykiskt abnorma. I detta sammanhang har en principiellt betydelsefull reform genomförts. Det klassiska tillräknelighetsresonemanget har helt övergetts. Även barn och psykiskt sjuka personer kan enligt det nya betraktelsesättet göra sig skyldiga till brott. Det förutsätts dock att de har en sådan intellektuell standard att de har förmåga att uppfylla lagens krav i fråga om subjektiva brottsrekvisit. De praktiska konsekvenserna av reformen är inte stora. Att tillräknelighetskravet slopats betyder nämligen inte, att de unga och de psykiskt abnorma lagöverträdarna skall behandlas som normalklientelet. Humana och vårdmässiga skäl har lett till att de i straffrättsligt avseende intar i stort sett samma undan-

tagsställning som tidigare. Endast vissa påföljder kan komma i fråga och i många fall är varje straffrättslig reaktion utesluten.

Liksom enligt äldre rätt får påföljd inte ådömas för brott som någon begått innan han fyllt 15 år. Han kan däremot bli föremål för ingripande enligt barnavårdslagen under förutsättning att han på grund av brottet är i behov av särskilda tillrättaförande åtgärder från samhällets sida. Beträffande åldersgruppen 15—17 år fullföljer brottsbalken den utveckling som har pågått under de senaste decennierna. Lagöverträdare i denna åldersgrupp skall i princip behandlas inom barnavårdens ram. Överlämnandet till barnavårdens organ sker på två vägar, antingen i samband med beslut av åklagaren att inte tala å brottet eller också genom domstols förordnande därom i domen. Sådant förordnande kan enligt brottsbalken kombineras med ett bötesstraff. Överlämnande till barnavården kunde enligt äldre rätt ske endast, när ett omhändertagande för samhällsvård redan skett eller var indicerat. Numera kan överlämnande ske så snart förutsättningar finns för ingripande med förebyggande åtgärder eller omhändertagande enligt barnavårdslagen. Inom barnavården kan t. ex. anordnas frivård i form av övervakning och särskilda föreskrifter enligt regler som ganska nära överensstämmer med brottsbalkens bestämmelser om skyddstillsyn. I stället för att överlämna den unge till vård enligt barnavårdslagen kan domstolen efter omständigheterna döma till annan påföljd. Härvid gäller följande restriktioner. Skyddstillsyn får ådömas endast om denna påföljd är lämpligare än vård enligt barnavårdslagen och skyddstillsyn kan i dessa fall aldrig kombineras med anstaltsbehandling. För ådömande av fängelse krävs synnerliga skäl, vilket innebär en skärpning av förut gällande lag. Så långt som till ett totalt förbud, vilket föreslagits av strafflagberedningen, har man däremot inte velat gå. Det hör numera till de rena undantagen att en lagöverträdare under 18 år döms till fängelse. Antalet fängelsefångar, som vid intagningen inte uppnått 18 års ålder, håller sig numera vid 8—10 i hela landet. Fängelse på livstid får inte ådömas för brott som någon begått innan han fyllt 18 år. Några formella restriktioner att använda internering för unga lagöverträdare finns inte men det är uppenbart att denna påföljd inte kan komma i fråga annat än möjligen för något helt exceptionellt fall. I ett avseende har möjligheterna att ge lagöverträdare i åldern 15—17 år kriminalvårdande behandling vidgats. Enligt brottsbalken kan nämligen ungdomsfängelse tillämpas, om sådan påföljd befinnes uppenbart lämpligare än annan påföljd. Man har härigenom fått en mera adekvat reaktionsform än ordinärt fängelse för särskilt svårbehandlade fall där den sociala barnavårdens behandlingsmöjligheter är uttömda.

När det gäller lagöverträdare i åldern 18—20 år kan ingripande enligt barnavårdslagen förekomma endast i begränsad utsträck-

ning. Huvudvikten har därför i stället lagts på åtgärder, som vidtas inom kriminalvårdens ram. Härvid har det endast beträffande frihetsberövande påföljder ansetts motiverat med särbestämmelser för ifrågavarande åldersgrupp. Enligt strafflagberedningens förslag skulle parallellismen mellan tidsbestämt straff och ungdomsfängelse undanröjas genom ett förbud mot att döma kriminell ungdom i åldern 18—20 år till fängelse på tid under tre år. Detta förslag har inte genomförts. I brottsbalkens påföljdssystem ingår både fängelse och ungdomsfängelse för brottslingar i denna åldersgrupp. Härvid är ungdomsfängelse tänkt som den normala påföljden när en längre tids omhändertagande i anstalt är påkallat för den unges tillrättaförande. Behövs endast en kort tids anstaltsvård, skall i stället skyddstillsyn i kombination med anstaltsbehandling tillgripas. Inte heller skall ungdomsfängelse användas, när ett frihetsberövande är påkallat framför allt av allmänpreventiva skäl. Någon större praktisk betydelse torde denna begränsning knappast ha, eftersom man i fråga om ungdomar som har begått allvarliga brott i regel har att utgå från att behov av uppfostrande åtgärder föreligger. Frihetsberövande av huvudsakligen allmänpreventiva skäl torde därför främst bli aktuellt, när fråga är om brott av mindre allvarlig art och intagningen i anstalt därför kan göras tämligen kort. I dessa fall står valet närmast mellan skyddstillsyn kombinerad med behandling i anstalt och fängelse på kort tid. Något hinder mot att använda ungdomsfängelse med hänsyn till brottets svårhet har inte upptagits i brottsbalken. När fråga är om mycket grova brott har man emellertid, i likhet med strafflagberedningen, ansett att fängelse många gånger är att föredra. I motsats till skyddslagsförslaget innehåller inte brottsbalken något uttryckligt förbud mot fängelse på livstid för dessa fall. Som nyss nämnts är utrymmet för att ingripa mot lagöverträdare, som har uppnått 18 års ålder, med åtgärder enligt barnavårdslagen begränsat. I den mån barnavårdslagen medger att åtgärder vidtas mot den som har fyllt 18 år, äger domstolen emellertid besluta överlämnande till barnavård. Sådant överlämnande ifrågakommer framför allt i fall där någon som på grund av tidigare kriminalitet eller av annan anledning är intagen i ungdomsvårdsskola blir lagförd för brott efter fyllda 18 år.

Även för åldersgruppen mellan 21 och 23 år innehåller brottsbalken vissa särbestämmelser. Beträffande den som inte fyllt 23 år har domstol befogenhet att besluta, att i dom till skyddstillsyn meddelat förordnande om anstaltsbehandling skall gå i verkställighet omedelbart. Liksom 15—17-åringar kan 21—22-åringar dömas till ungdomsfängelse, om sådan påföljd finnes uppenbart lämpligare än annan påföljd.

I enlighet med strafflagberedningens förslag har ordningen med straffriförklaringar slopats. Det straffrättsliga reaktions-

systemet har alltså i princip gjorts tillämpligt även på sådana psykiskt abnorma lagöverträdare — sinnessjuka, sinnesslöa och med sinnessjuka jämställda psykopater m. fl. — som tidigare var straffria, och samhällsreaktionen på brottet bestäms också i dessa fall av domstol. Härvid ifrågakommer i första hand överlämnande till psykiatrisk vård — på sinnessjukhus eller i öppen form genom tillsyn av hjälpverksamhetsläkare — nykterhetsvård eller barnavård. Frihetsberövande inom kriminalvården är utesluten beträffande den som har begått brott under inflytande av sinnessjukdom eller jämförlig psykisk abnormitet. Han kan alltså inte dömas till fängelse, ungdomsfängelse eller internering. Endast skyddstillsyn och böter kommer i fråga. Skyddstillsyn kan i dessa fall inte kombineras med korttidsbehandling och böter, som har ådömts en psykiskt abnorm lagöverträdare, kan inte förvandlas till fängelse. Om behov av särskild vård inte föreligger och det för den tilltalades tillrättaförande inte heller är påkallat att tillämpa skyddstillsyn eller döma till böter, skall han vara fri från påföljd. I detta sammanhang må även nämnas att, i överensstämmelse med förut gällande lag och strafflagberedningens förslag, påföljd inte får ådömas den som utan eget vållande tillfälligt har råkat i sådant tillstånd, att han är från sina sinnens bruk, och i det tillståndet förövat brott.

För överlämnande till vård på sinnessjukhus krävs i princip endast att lagöverträdaren vid tiden för domen är i behov av sådan vård. Vid remissbehandlingen av skyddslagsförslaget framfördes kritik mot en sådan lösning i åtskilliga yttranden. Därvid pekades särskilt på risken för ökning av reaktiva tillstånd hos dem, som åtalas för brott. Kritiken har i huvudsak beaktats i brottsbalken. I fall där gärningen inte begåtts under inflytande av den psykiska abnormiteten får överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen ske allenast om särskilda skäl är därtill.

Beträffande sådana psykiskt abnorma lagöverträdare, som inte kan eller bör bli föremål för sinnessjukvård, får behandlingsbehovet så långt det är möjligt tillgodoses på annat sätt. Vård enligt barnavårdslagen eller enligt lagen om nykterhetsvård kan anordnas under de förutsättningar, som gäller för dessa vårdområden. I undantagsfall kan också öppen psykiatrisk vård komma i fråga. Huvudparten av de lagöverträdare, vilkas psykiska abnormitet inte är att jämställa med sinnessjukdom, får emellertid liksom förut dömas till påföljd inom kriminalvårdens ram. De som tillhörde förvaringsklientelet, alltså till stor del psykopater, får nu i stället dömas till internering.

En huvudlinje i brottsbalkens påföljdssystem är att kriminalvård i frihet bör tillämpas i största möjliga utsträckning. Bakgrunden härtill är att man mer och mer har kommit till klarhet om de nackdelar som från resocialiseringssynpunkt är förbundna med anstaltsbehandling. Man har kommit till den uppfattningen

att dessa olägenheter inte i väsentlig mån kan undanröjas genom reformer inom själva anstaltsvården. Det har därför ansetts kriminalpolitiskt starkt motiverat, att frihetsberövande påföljder inte används, när syftet med det straffrättsliga ingripandet kan nås med andra medel.

Kriminalvård i frihet får inte vara liktydigt med frihet från vård. För denna del av samhällsverksamheten måste finnas en väl utbyggd och effektivt arbetande organisation. Enligt brottsbalken har ledningen av och tillsynen över kriminalvården i frihet på det lokala planet lagts i händerna på de redan nämnda övervakningsnämnderna. Dessa består av en domare som ordförande och fyra andra ledamöter samt biträds av en sekreterare, vilken i allmänhet är en yngre domstolsjurist. Antalet övervakningsnämnder i landet är för närvarande 47. Fyra av dessa är uppdelade på självständigt arbetande avdelningar, sammanlagt tolv stycken. Nämnderna har utrustats med vida befogenheter att besluta angående kriminalvården i frihet, såsom att förordna övervakare, meddela särskilda föreskrifter och vidta erforderliga åtgärder vid misskötsamhet från den dömdes sida. Det sistnämnda inbegriper befogenhet att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad. Däremot tillkommer motsvarande befogenhet vid skyddstillsyn domstol samt vid ungdomsfängelse och internering vederbörande centrala nämnd. På övervakningsnämnderna ankommer även i stor utsträckning att besluta om övergång från anstaltsbehandling till vård i frihet. De har sålunda att besluta om fakultativ villkorlig frigivning av dem som undergår fängelse på högst ett år; överstiger strafftiden ett år, ankommer beslutanderätten i stället på den nyinrättade kriminalvårdsnämnden. I fråga om ungdomsfängelse och internering kan vederbörande centrala nämnd uppdra åt övervakningsnämnd att bestämma dagen för övergång till vård utom anstalt. Övervakningsnämnderna har även fått överta vissa av de uppgifter — att utöva en allmän tillsyn av de intagnas behandling — som förut fullgjordes av anstaltsnämnderna. Dessa har nämligen avvecklats i samband med brottsbalkens ikraftträdande.

Som en förberedelse för brottsbalken har skyddskonsulentorganisationen under de senaste åren väsentligt utbyggts. Riket är nu uppdelat i 39 skyddskonsulentdistrikt och därtill kommer att de statsunderstödda skyddsvärnen i Stockholm och Göteborg fullgör vissa på skyddskonsulent eljest ankommande uppgifter. Skyddskonsulentorganisationen har nära anknytning till övervakningsnämnderna och kan betecknas som ett serviceorgan åt dessa.

Det omedelbara övervakningsarbetet utförs liksom förut i väsentlig utsträckning av frivilliga övervakare. I detta hänseende har brottsbalken alltså inte medfört någon förändring. Antalet sådana övervakare utgör omkring 10.000.

Mot bakgrunden av de nu antydda principerna och organisatoriska förhållandena skall brottsbalkens regler om de olika påföljderna något närmare beröras.

Reglerna om *bötesstraffet* ansluter sig till förut gällande rätt med endast mindre väsentliga ändringar. Dagsbotssystemet tillämpas för alla brottsbalksbrott utom fylleri och förargelseväckande beteende. Maximi- och minimibeloppen för varje dagsbots storlek har med hänsyn till den fortgående förändringen av penningvärdet höjts till 500 respektive två kronor. Minsta bötespåföljd är tio kronor, om annat inte är stadgat. I motsats till skyddslagsförslaget innehåller inte brottsbalken regler om verkställighet av bötesstraff. Härom stadgas i stället liksom förut i en särskild lag. Verkställighetslagen innefattar bl. a. den nyheten att bötesbetalning kan ske även efter det att domstol förvandlat böterna till fängelse, dock inte längre än till dess förvandlingsstraffet börjar verkställas. Även genom vissa andra reformer har lagstiftaren velat ytterligare begränsa användningen av förvandlingsstraff. Liksom förut skall verkställigheten av förvandlingsstraff i regel anstå villkorligt men sådant anstånd är helt frikopplat från brottspåföljden villkorlig dom. Det villkorliga anståndet kan inte längre förenas med övervakning.

Fängelse, det nya enhetliga frihetsstraffet, skall enligt brottsbalken ådömas på viss tid, lägst en månad och högst tio år eller vid sammanträffande av brott högst tolv år, eller på livstid. I kapitlet om fängelse har upptagits nya regler om återfall i brott. De nya reglerna är inte som de gamla begränsade till att gälla vissa grupper av brott, förmögenhetsbrott och förfalskningsbrott, utan är generellt tillämpliga inom hela brottsbalkens område. Till grund för straffskärpning vid återfall får inte läggas en bötesdom. Detta innebär en inskränkning i förhållande till förut gällande rätt. En konsekvens av denna ändring är att bötesstraff inte längre antecknas i kriminalregistret. Enligt återfallsregeln i strafflagen skulle straffskärpning ske, om inte särskilda skäl var däremot. I brottsbalken föreskrivs i stället att straffskärpning skall ske endast om skäl föreligger därtill.

I kapitlet om fängelse meddelas även bestämmelser om villkorlig frigivning. Brottsbalken bibehåller de båda formerna av sådan frigivning, den obligatoriska och den fakultativa. Obligatorisk villkorlig frigivning skall liksom förut ske, när den som undergår fängelse på viss tid, inte under sex månader, har avtjänat fem sjättedelar av påföljden. Fakultativ villkorlig frigivning kan ske, när två tredjedelar av påföljden, dock minst fyra månader, har avtjänats. Även denna regel överensstämmer med förut gällande rätt. Däremot har övriga förutsättningar för fakultativ villkorlig frigivning jämkats. Det krävs inte längre att den sociala prognosen kan bedömas som god, utan avgörande är om villkorlig frigivning kan antas främja den dömdes anpassning i

samhället. Detta innebär att villkorlig frigivning numera är ett behandlingsinstrument som kan användas i varje fall där man kan räkna med att det skall vara till nytta. Att villkorlig frigivning skall användas som ett normalt led i behandlingsarbetet kommer också till uttryck däri, att man slopat kravet på att den intagne för att komma i åtnjutande av fakultativ villkorlig frigivning måste ansöka därom. Ytterligare en ändring av förutsättningarna för fakultativ villkorlig frigivning leder till ökad användning av sådan frigivning. I lagen föreskrivs sålunda inte längre att man vid prövning av fråga om fakultativ villkorlig frigivning skall beakta brottets beskaffenhet och omständigheterna vid detsamma samt den dömdes tidigareandel. Liksom tidigare motsvarar prövotiden i princip den vid frigivningen återstående strafftiden. Minimitiden har emellertid förlängts från sex månader till ett år.

Den gamla villkorliga domen har delats upp på flera institut. Ett led häri är att överlämnande till barnavård, nykterhetsvård och psykiatrisk vård har upptagits som självständiga påföljder. Överlämnande till sådan vård kunde förut i viss utsträckning ske i samband med villkorlig dom. Men vidare har den gamla villkorliga domen delats upp på de två nya påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn.

Villkorlig dom i den nya formen är avsedd för tillfällighetsbrottslingar, vilkas prognos är så god att särskilda åtgärder — utöver den varning som domen innebär — inte erfordras för deras tillrättaförande. Villkorlig dom har utformats som en brottspåföljd i teknisk mening men kan till sin egentliga innebörd sägas vara en villkorlig eftergift av annan påföljd. Den innebär i huvudsak, att sådan påföljd efterges under förutsättning att den dömden inte begår nytt brott under en prövotid av två år. Den nya villkorliga domen kan inte förenas med övervakning och inte heller med några särskilda föreskrifter för den dömden under prövotiden, bortsett från föreskrifter om tid och sätt för fullgörande av skadeståndsskyldighet på grund av brottet. Den kan emellertid kombineras med ett bötesstraff, om detta är påkallat för den tilltalades tillrättaförande eller av hänsyn till allmän laglydnad.

Skyddstillsyn motsvarar närmast vad som förut kallades kvalificerad villkorlig dom men har liksom den nya villkorliga domen utformats som en självständig påföljd. Den innebär alltså inte något anstånd med ådömande av påföljd eller med verkställighet av ådömd påföljd. Om skyddstillsynen misslyckas, skall den emellertid under vissa förutsättningar kunna utbytas mot annan påföljd som kan följa på brottet. Skyddstillsynen kan användas oavsett brottets svårhetsgrad. Är minimistraffet för brottet fängelse i ett år eller däröver, krävs dock synnerliga skäl.

Liksom villkorlig dom kan skyddstillsyn av individual- eller allmänpreventiva skäl kombineras med böter.

Den som döms till skyddstillsyn skall vara underkastad en prøvotid av normalt tre år och under denna skall han stå under övervakning, intill dess sådan inte längre anses erforderlig. Under prøvotiden är den dömde skyldig att iaktta sådana föreskrifter rörande hans livsföring, som prövas vara ägnade att främja hans anpassning i samhället.

En praktiskt betydelsefull nyhet är att skyddstillsyn som redan nämnts i föregående sammanhang kan kombineras med en tids anstaltsbehandling. Denna nyhet har i främsta rummet motiverats med individualpreventiva skäl. Tanken har varit att det i många fall för den tilltalades tillrättaförande kan vara fördelaktigt att han under en tid hålls under intensiv observation och att hans bostads- och arbetsförhållanden samtidigt saneras. Anstaltsbehandling kan emellertid tillgripas också som en närmast av allmänpreventiva skäl påkallad skärpning av påföljden. Det är avsett att anstaltsbehandlingen i allmänhet skall inleda den egentliga påföljden, kriminalvården i frihet. Men den kan vid behov också tillgripas under prøvotidens lopp. Som redan nämnts får förordnande om anstaltsbehandling inte meddelas i fråga om den som är under 18 år. Någon övre åldersgräns finns inte men det nya institutet är närmast avsett för unga lagöverträdare utan någon längre brottsanarnes. Tidigare anstaltserfarenhet bör i regel inte föreligga. Anstaltsbehandlingen skall pågå minst en månad och högst två månader. Tidslängden bestäms inte av domstolen utan av vederbörande övervakningsnämnd under behandlingens gång. De intagna skall i regel hållas avskilda från annat fångvårdsklientel. Behandlingen äger i allmänhet rum i helt öppna anstalter. De intagna sysselsätts med produktivt arbete. Därjämte förekommer group counselling och andra psykologiska behandlingsmetoder. Tiden utnyttjas i övrigt till att förbereda frivården, t. ex. genom sanering av den intagnes arbets- och bostadsförhållanden.

Om den som dömts till skyddstillsyn begår nytt brott före prøvotidens utgång eller om han på annat sätt åsidosätter sina skyldigheter, kan skyddstillsynen undanröjas och utbytas mot annan påföljd.

Ungdomsfängelse innebär vård i och utom anstalt. Påföljden skall alltid inledas med anstaltsvård. För hela behandlingen, i och utom anstalt, har föreskrivits en längsta tid av fem år, varav högst tre år i anstalt. I motsats till den av strafflagberedningen föreslagna skyddslagen men i likhet med förut gällande rätt innehåller brottsbalken föreskrift om en viss minsta tid för anstaltsvården. Den dömde får sålunda i regel inte överföras till vård utom anstalt förrän efter ett år. Undantag kan dock göras, om särskilda skäl är därtill. Återintagning i anstalt kan ske, om

den dömde visar tredska att iaktta vad som åligger honom under vården utom anstalt. Återintagning kan emellertid behövas även i andra fall. Situationen kan vara sådan att det på grund av den dömdes uppförande måste befaras, att han skall göra sig skyldig till ny kriminalitet, eller den dömde kan ha kommit i sådant orostillstånd, att en tids omhändertagande på anstalt är påkallat för att återställa hans sinnesjämvikt. Brottsbalken medger återintagning också i sådana fall. När återintagning har skett, kan den dömde ånyo överföras till vård utom anstalt så snart detta befinnes lämpligt. Inte sällan kan anstaltsvården bli mycket kort, t. ex. om återintagning har skett för att bemästra en tillfällig kris. En nyhet, utan motsvarighet i strafflagberedningens förslag, är emellertid en bestämmelse om att domstolen, om den dömde övertygas om nytt brott, i samband med beslut om återintagning eller eljest kan föreskriva, att överförande till vård utom anstalt inte får ske förrän sex månader har förflutit från återintagningen eller rättsens beslut.

Internering ersätter de äldre påföljderna förvaring och internering i säkerhetsanstalt och har avsetts skola komma till användning på i stort sett samma klientel som dessa. Liksom ungdomsfängelse består internering av vård i och vård utom anstalt. Systemet med en av domstolen fastställd minsta tid för omhändertagandet i anstalt har behållits. Minsta tiden skall bestämmas till lägst ett och högst tolv år. Strafflagberedningens förslag att minsta tiden endast skulle få bestämmas i helt år eller i helt år jämte sex månader har inte genomförts. Minsta tiden kan därför liksom tidigare bestämmas till exempelvis ett år två månader eller två år åtta månader. En nyhet är att det även finns en maximitid för anstaltsvården. Denna får inte pågå under längre tid än sammanlagt tre år utöver minsta tiden eller, om minsta tiden är tre år eller därutöver, sammanlagt fem år utöver minsta tiden. Möjlighet finns emellertid att hos domstol utverka förlängning av maximitiden. Också vid internering gäller att den som vårdas utom anstalt kan återintas i rent förebyggande syfte, och det krävs alltså inte för återintagning att han i något avseende misskött sig. Vid återintagning i anledning av nytt brott skall domstolen i regel bestämma ny minsta tid. Denna kan härvid bestämmas till så kort tid som sex månader. Detta innebär en nyhet och syftet härmed har varit att bryta domstolarnas praxis att döma provutskrivna förvarade till kortvariga ovillkorliga frihetsstraff.

Överlämnande till särskild vård inbegriper i verkligheten fyra olika påföljder, vård enligt barnavårdslagen, lagen om nykterhetsvård och sinnessjuklagen samt öppen psykiatrisk vård. För de reaktionsformer som består i överlämnande till barnavård och psykiatrisk vård har redan redogjorts i samband med på-

följdssystemet för de unga och de psykiskt abnorma lagöverträdarna.

Påföljden överlämnande till vård enligt lagen om nykterhetsvård kan tillämpas beträffande den som bör bli föremål för övervakning eller för tvångsintagning i allmän vårdanstalt för alkoholmissbrukare. Tillämpligheten har emellertid i huvudsak begränsats till dem som begått brott av mindre allvarlig beskaffenhet. Som regel gäller sålunda att maximistraffet för brottet inte får överstiga fängelse i sex månader. Den nya påföljden är närmast tänkt som ett alternativ till kortvarigt fängelse eller skyddstillsyn. Detta betyder med andra ord att behovet av nykterhetsvård för huvudparten av alkoholbrottslingarna liksom tidigare får tillgodoses inom kriminalvårdens ram.

I 33 kap. har under rubriken *Om nedsättning och utslutning av påföljd* till en början upptagits de i det föregående berörda bestämmelserna om den lägsta åldersgränsen för ådömande av påföljd och om påföljdssystemets tillämplighet på psykiskt abnorma lagöverträdare. Därefter följer bestämmelser om avräkning av häktningstid m. m. Vidare innehåller kapitlet bestämmelser om nedsättning och eftergift av påföljd.

Bestämmelserna i 5 kap. 2 och 6 §§ strafflagen om straffnedsättning för vissa grupper av lagöverträdare har överflyttats till brottsbalken med i stort sett oförändrat innehåll. Möjlighet finns sålunda till nedsättning av påföljd för den som begått brott innan han fyllt 18 år eller som begått brott under inflytande av själslig abnormitet. I så måtto har stadgandet fått en större räckvidd än 5 kap. 6 § strafflagen, att det omfattar även sådana psykiskt abnorma lagöverträdare, som föll under stadgandet i 5 kap. 5 § strafflagen.

Utöver dessa bestämmelser om straffnedsättning för speciella kategorier av brottslingar har i brottsbalken som en nyhet införts allmänna bestämmelser om nedsättning och eftergift av påföljd. Man har härvid avsett rena undantagsfall och därför omgärdat domstolens befogenhet med stränga restriktioner. Som förutsättning för nedsättning av påföljd gäller att synnerliga skäl är därtill och att hinder uppenbarligen inte möter av hänsyn till allmän laglydnad. Villkoret för fullständig eftergift av påföljd är att det på grund av särskilda omständigheter finnes uppenbart att påföljd för brottet inte är erforderlig. I detta sammanhang kan nämnas, att riksåklagaren genom en ändring i rättegångsbalken har fått befogenhet att underlåta åtal, om det är uppenbart att påföljd inte erfordras för att avhålla den missänkta från vidare brottslighet och åtal inte heller i övrigt är påkallat med hänsyn till omständigheterna.

Frågan hur det skall förfaras när någon samtidigt skall dömas till påföljd för flera brott regleras i brottsbalkens 1 kap. Där uppställs — i överensstämmelse med vad som förut gällde —

som huvudregel att en gemensam påföljd skall ådömas för brotten. Liksom tidigare kan dock, om särskilda skäl är därtill, böter för visst eller vissa brott ådömas vid sidan av påföljd för brottsligheten i övrigt. Under samma förutsättning kan numera även fängelse för visst brott ådömas jämte villkorlig dom eller skyddstillsyn för övriga brott. Denna påföljdskombination är närmast avsedd för sådana fall, där den tilltalade uppfyller de personliga förutsättningarna för villkorlig dom eller är i behov av en långvarig kriminalvård i frihet men där bland de av honom begångna brotten ingår något, t. ex. rattfylleri, för vilket domstolen av allmänpreventiva skäl anser sig böra ådöma fängelse. Döms den tilltalade till skyddstillsyn, har domstolen alltså i ett sådant fall möjlighet att välja mellan att för hela brottsligheten bestämma påföljden till skyddstillsyn i förening med anstaltsbehandling eller att använda fängelse för visst brott och skyddstillsyn för brottsligheten i övrigt.

Övriga *konkurrensregler* har samlats i 34 kap. I detta finns sålunda bestämmelserna om hur det skall förfaras när någon som har blivit dömd till brottspåföljd finnes ha begått annat brott före domen eller begår nytt brott, innan behandlings- eller prøvotid för den ådömda påföljden har gått till ända liksom när flera påföljder som har ådömts samma person sammanträffar på verkställighetsstadiet. I förstnämnda hänseende innehåller kapitlet gemensamma bestämmelser i fråga om fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn, ungdomsfängelse och internering. Dessa bestämmelser lämnar domstolen i stort sett valfrihet mellan att antingen låta den redan ådömda påföljden avse även det nya brottet eller döma särskilt till påföljd för detta brott eller också undanröja beslutet om den tidigare påföljden och döma till påföljd av annan art för brotten. Väljs någon av de båda första vägarna, kan domstolen besluta vissa åtgärder beträffande den först ådömda påföljden, såsom återintagning i anstalt, förlängning av prøvotid och liknande. Stadgandena rörande konkurrens på verkställighetsstadiet mellan olika påföljder syftar till att nå en ändamålsenlig lösning, när påföljderna inte är avsedda att verkställas vid sidan av varandra.

Bestämmelserna om *preskription* i 35 kap. innefattar inte några större ändringar i förhållande till förut gällande rätt, och *konfiskationsbestämmelserna* i 36 kap. har — som redan nämnts — fått samma sakliga innehåll som motsvarande regler i strafflagens 2 kap. 16 och 17 §§. Att sistnämnda bestämmelser inte underkastats någon saklig granskning i detta sammanhang, beror på att man ville avvakta professor Hans Thornstedts utredning angående förverkande på grund av brott. Denna utredning har sedermera avslutats (SOU 1960: 28) och remissbehandlats. Frågan har dessutom slutbehandlats inom Nordiska straffrättskommittén. En revision av dessa bestämmelser i brottsbalken kan

därför väntas inom kort. Även preskriptionsreglerna har upptagits till behandling av Nordiska straffrättskommittén. Huruvida detta kommer att leda till ändring av de nyligen antagna svenska reglerna är det ännu för tidigt att yttra sig om.

Genom brottsbalken har ställning tagits till en rad betydelsefulla straffrättsliga frågor. De lösningar som man därvid valt måste i stor utsträckning bli bestående under en avsevärd tid framåt. Samtidigt står det klart att man här befinner sig på ett område som är underkastat stora och snabba förändringar. Inte minst den kriminologiska forskningens utveckling kan ge anledning till ändrade ställningstaganden när det gäller samhällets åtgärder i kampen mot brottsligheten. Brottsbalken får naturligtvis inte utgöra ett hinder för att genomföra nya lagreformer när det finns skäl för sådana. Ett par områden, där en revision av brottsbalkens regler kan bli aktuell inom kort, har redan nämnts. Närmast i tur står emellertid en omprövning av bestämmelserna om villkorlig frigivning, även detta som ett led i det nordiska samarbetet på strafflagstiftningens område.

Holger Romander